

„Az élet álom – csakhogymeddig az?”¹

Az álom interpretációja a 18–19. századi magyarországi esztétikai diskurzusban

A magyarországi oneirológia, azaz álomelmélet története nagyrészt megíratlan. Az egyetlen fajsúlyos tudományos próbálkozás a néprajz felől történt: Voigt Vilmos a népmesegyűjteményéről is híres Gaál György álomelméletét ismertette, és keresett hozzá néhány előzményt.² Ezek az előzmények azonban – Janus Pannonius, Balassi Bálint vagy épp Bethlen Miklós írásai – nem álomelméleti szövegek, hanem különböző műfajú szépirodalmi művek álomról szóló részletei. Gaál György magyarul és németül is megjelent, 1821-es tanulmánya azonban valóban az álom természetéről és kulturális jelentőségéről szóló értekezés.³ És mint ilyen, egyáltalán nem társtalan a kor-szak magyarországi értekező prózájában. Az alábbiakban tehát egyfelől ki szeretném egészíteni a Voigt által megkezdett oneirológiatörténeti kutatást további, 19. századi magyarországi álomelméletekkel, másfelől szeretném bemutatni azt, miként fonódott össze ezen elméleti munkák mentén az álomelmélet a magyarországi esztétikaelméleti diskurzussal. Ez az összefonódás ugyanis már jóval a freudi pszichológia megszületése előtt megtörtént, és előkészítette a korabeli kulturális kontextust olyan szövegek megszületésére és befogadására, mint – többek között – Asbóth János *Álmok álmódója* című regénye, ahol álom és esztétikum dimenziója sokszorosan egymásra vetül és egymásba fonódik.

Az első magyarországi esztétikaprofesszor, Szerdahely György Alajos még nem fordított kiemelt figyelmet műveiben az álom jelenségére. Esztétikai értekezéseiben többször is utal az álomra és az alvásra, ugyanakkor ezek az utalások nem álltak össze álomelméletté, nem kristályosodtak álomfejezetté. Műveiben elsősorban a wolffi álomkritika jelenik meg.⁴ Ez az értelmezés a korabeli esztétika Alexander Gottlieb

¹ Arany László, *Déliabók hőse*. – A tanulmány az MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport keretein belül, MTA TKI támogatással készült.

² VOIGT Vilmos, *Régi magyar álmok és álomelméletek*, Ethnographia, 115(2004), 1. sz., 47–62.

³ GAÁL György, *Polylogikai Mulatság az Álomról és Alvásról*, Tudományos Gyűjtemény, 1821, 9. sz., 3–35. Németül: *Über den Schlaf*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, 14(1823), 108–109. sz., 8–10. September, 564–567; 17. October, 653–655.

⁴ Wolff oneirológiai nézeteiről lásd LACZHÁZI Gyula, *Pálóczi Horváth Ádám Psychológiája és a XVIII. századi lélektani irodalom = Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDÜS Béla, Bp., rec.iti, 2011, 146.; Claire GANTET, *Der Traum in der Frühen Neuzeit: Ansätze zu einer Kulturellen Wissenschaftsgeschichte*, 2010, Berlin, De Gruyter, 429–460 (*Bewusstsein, Einbildungskraft, und Persönliche Identität*).

Baumgarten által megalkotott alaplát⁵ is hatott. Gabriele Dürbeck átfogó vizsgálatai⁶ szerint Wolff egy ontológiailag rögzített, általános érvényű valóságfogalmat vesz alapul. A világban létező dolgok rendjének megismerése az ellentmondás kizárásának elvét és az elégséges alap tételét követi. A költés, azaz a képzelőerő tevékenysége eredményeképp létrejött fikciók ellentmondhatnak ezeknek az alapelveknek, ekkor hibáknak vagy „üres képzeleti képeknek” kell tekintenünk őket; ezek az önkéntelen ideatársulások kifejezetten értéktelennek minősülnek. Mindazonáltal a költségek valamely „másik világ”-ban lehetségesek is lehetnek, ezzel pedig ontológiailag legitimálhatók. A költő és feltalálóerő eljárásai – a dolgok hasonlósága és rokonsága szerint zajló asszociáció mellett – a korábban érzett objektumok önkényes felosztásában nyilvánulnak meg. Wolff szót emel a „költött feltevések” vagy hipotézisek értelmében vett fikciók mellett, minthogy azok a megismerés szempontjából kedvezőek. Az álom a képzelőerő (phantasia, Einbildungskraft) működésének analógiájaként többször felbukkan Szerdahely írásaiban. Az analógia alapja a művészi percepció és az álom-percepció közötti hasonlóság:

A minden tudományban igen jártas Augustinus megvallja, hogy saját lelkének működése, mikor földi dolgok foglalják le, lanyhán pislákol; de ha a testi világ hasonlóságaira figyel, és ezek által a spirituális világra, melyet ezek hasonlóságaik révén megformálni látszanak, ez, mintegy hirtelen átmenettel, feléled, és mintegy fáklagyújtásra lángra lobban, és hevesebb szeretet ragadja a nyugalom felé. Csakugyan a Képek, érzéklek sokasága az emberi elmét mintegy álmomba ringatja. Ami a szemünk előtt van, arra nem is figyelünk, mint az ajtóban a vizeskancsóra, ahogyan a görög közmondás tartja; a rejtett, távoli dolgokra vágyunk inkább, és azok minél inkább gyönyörködtetnek, minél nagyobb részben sajátunkká válnak, így kedvesebbek nekünk, amiket fáradságot nem kímélve elérünk, mint amik továbbra is rejtve maradnak előttünk. Ezért aztán amint sok borostyánkő az üvegen keresztül fényesebben ragyog, éppúgy jobban gyönyörködtet az allegórián átfénylő igazság. Végül amint jobban melegít a tükröződő fénysugár, vagy a réz, ha a medencéből kiveszik; éppúgy erőteljesebben hat lelkünkre, amit idegen kép közvetít számára.⁷

⁵ Andrea ALLERKAMP, *Onirotica und mundus fabulosus: Traum und Erfindung = Schönes Denken. A. G. Baumgarten im Spannungsfeld zwischen Ästhetik, Logik und Ethik*, hrsg. Andrea ALLERKAMP, Dagmar MIRBACH, Hamburg, Meire, 2016, 201–222.

⁶ Gabriele DÜRBECK, *Einbildungskraft und Aufklärung: Perspektiven der Philosophie, Anthropologie und Ästhetik um 1750*, Tübingen, De Gruyter, 1998, 182–195.

⁷ SZERDAHELY György Alajos *Eszttikai írásai, I, Aesthetica*, szerk., ford. BALOGH Piroska, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár: Források, 15), 161. – „Credere se proficetur eruditissimus omni doctrina Augustinus, quod ipse animi motus, quamdiu rebus adhuc terrenis implicatur, pigrius inflammatur; si vero feratur ad similitudines corporeas, et inde ad spiritualia, quae illis similitudinibus figurantur, ipso quasi transitu vegetetur, et tanquam in facula ignis agitata incendatur, et ardentiore dilectione rapiatur ad quietem. Sane conducebat haec Imaginum, sensuumque multiplicitas humanae mentis somnolentiae excitandae. Quod in promptu est, negligimus, ut in foribus hydriam, iuxta Graecorum prouerbum; ad recondita, semotaque sumus audiores, et ut magis illa iuuant, quae pluris emuntur, ita cariora nobis sunt, quae cum labore sumus adsequuti, quam quae ultro obtigerunt. Praeterea quemadmodum multa per vitrum succina perlucent iucundius, ita magis delectant veritas per allegoriam relucens. Demum sicut plus caloris habet radius speculo, aut aenea pelui exceptus;

Ugyanakkor Wolffhoz hasonlóan Szerdahely is különbséget tesz üres és káros fikciós tevékenység, azaz ártó álomképek, illetve hasznos, testet-lelket élénkítő, esztétikai gyönyört keltő álomfikció között.

Mert mihelyt a vétkes dolgok nyíltan (fedetlen fővel) mutatkoznak meg, ki az, akit csúfságuk és veszélyes voltak ne rettentene el? de mihelyt szerelmesek elmés játékai, álmái, cselfogásai és csodás történetei meséltetnek el, és olvastatnak többnyire magányosan, és nyugalomban, mintegy nemes gyönyör képében csalogatnak, érzékletesen és az értelmet figyelmen kívül hagyva csodálatot keltenek, vágyakat szülnek, a lelkeket ellágyítják, a szellemet eltévelyítik, ködbe burkolják, obszcén képzeteket festenek le a fantáziánkban, és miközben úgy tűnik, mintha a kéjvágyat kielégítve ki akarnák oltani, tüzes fákllyákkal lobbantják lángra. Gyanakodjatok – kiáltanak fel, mert olyan mesterséggel készülnek e könyvek, hogy úgy hisszük, semmi ártalom nincs bennük.⁸

Ezért ἐυφρανσιωτος a költő, aki magának dolgokat, szavát, tetteket teremt a valóság után: ami pedig minket, ha akarjuk, könnyen megérint. Mert amint nyugalomban az éber lelket hatalmas remények, mintegy álmok ösztökélnek – éppúgy minket ezek a képek, melyekről beszéltünk, ösztökélnek, úgy tűnjünk magunknak, hogy vándorolunk, hajózzunk, csatázunk, szónokolunk, olyan kincsekkel bírunk, mely nincs nekünk; és nem gondolkodunk, hanem cselekszünk. Hibául rójuk fel a költészetnek, ugyanakkor hasznosként magunknak, hogy amikor kell, lelkünkben távollévő, jövőbeli, lehetséges és régmúltbeli álomképeket képzeink, és úgy adjuk vissza szavakkal, hogy nemcsak az értelem segítségével lehet felfogni, hanem szemmel is látni.⁹

ita vehementius adficiunt animos nostros, quae per alienas imagines traduntur” SZERDAHELY György Alajos, *Aesthetica*, Pest, 1778, I, 59–60.

⁸ „Nam ubi se flagitia offerunt exata fronte, quis est, qui non eorum foeditate, periculositateque auertatur? at ubi ludi amantium ingeniosi, somnia, stratagemata, et miri euentus fabulis implicati narrantur, et leguntur praesertim in solitudine, et otio, inuitant quidem specie voluptatis honestae, sed sensim et quasi sine sensu admirationem cient, deinde desideria pariunt, animos emolliunt, mentem in errores agunt, et caligine circumdant, obscaenas imagines in phantasia depingunt, et cum libidinem maxime videntur velle extinguere, facibus ardentissimis incendunt. – Nolite fidere, inclamant ultro; ea enim arte concinnantur hi libri, ut nihil in iis noxium latere credatur” SZERDAHELY György Alajos, *Poesis narrativa*, Pest, 1784, 44. (Balogh Piroska fordítása.)

⁹ „Propterea sit Poeta ἐυφρανσιωτος, qui sibi res, voces, actus secundum verum optime fingat: quod quidem nobis volentibus facile continget. Nam ut inter otia animorum, et spes inanes, et velut somnia quaedam vigilantium; ita nos hae, de quibus loquimur, imagines persequuntur, ut peregrinari, nauigare, praeliari, populos adloqui, diuitiarum, quas non habemus, usum videamur disponere; nec cogitare, sed facere. Transferamus hoc vitium ad Poesim, et utilitatem nostram, ac dum opus fuerit, effingamus in animo rerum absentium, aut futurarum, possibilitium, et praeteritarum phantasmata, eaque verbis ita reddamus, ut non tam intellectu percipi, quam oculis cerni possint. Si tempestas maris depingenda sit, audit Poeta ventorum inter se se concurrentium fragorem, coeli tonitrua, strident rudentum, mutuum nautarum adhortationem: videt mare inhorrescere, fluctus adsurgere, crebris ignibus micare aetherem, diem nimbis inuolui, dirumpi vela, terra, inter fluctus aperiri, torqueri nauim, hauriri vortice, vel ad saxa dstringi, homines misere cum aquis, et morte collectari. An non praeclara haec visio?” SZERDAHELY György Alajos, *Ars poetica generalis*, Pest, 1783, 150–151. (Balogh Piroska fordítása.)

Szerdahely kitér arra is, hogy az álomszerű fantáziatevékenység nem csupán referencialitásának hiánya miatt lehet káros, hanem mértéktelen és uralhatatlan hatás-mechanizmusa miatt is:

De ami nagyon is könnyű és hihető, azt ki akarná elnyerni? Ilyenek szoktak lenne azok, akik valamely dolgot hevesen megszeretnek. Ezek ugyanis maguk álmodnak álmokat maguknak, ébren is álmodnak, és lelkükben különféle látomások jelennek meg, és eme képekben annyira gyönyörködnek, mintha már birtokolnák, amit szeretnének: a hiszékeny remény falat állít az oroszán elé is. Ő, emberek csalóka reménye, törékeny szerencséje, és a mi hiábavaló hatalmas erőfeszítéseink! melyek gyakran derékba törnek, összeomlanak, és azon nyomban összeesnek, mielőtt még akár a kaput megláthatnák.¹⁰

Szerdahely álom-értelmezése szerint tehát az álom egyszerre lehet egyfajta üdítő fantáziatevékenység és szellemi rekreáció.¹¹ Másfelől viszont negatív jelenségként is működhet: mint a referencialitás nélküli fantázia terméke, lehet üres és hiábavaló álomkép,¹² és mint a mértékvesztett fantázia működése, identitásválságot is jelezhet, olyan állapotot, ahol a szubjektum elveszíti az önmaga felett gyakorolt uralmát – ebben az értelemben a legvégtesebb helyzet a szubjektum felszámolódása, azaz a halál, amely Szerdahely írásaiban szintén leképződik álomanalógiával:

A Szépművészeteink feladata hogy tárgyuknak a Nagyságát és Fenségét megteremtse. Ha valaki a Halált úgy ábrázolja, mint nyugodt álmot, vagy eme élet végét és átmenetet egy másik életbe, nem lesz abban semmi Nagyság. De mondjam azt, hogy a Halál az emberi természet erőszakos szétzúzása; fesselem élenken a lélek kínjait és heves fájdalmait; mutassam be azt, mint örökké tartó álmot, mely jaj! sötét képekkel, oly rémítő árnyakkal, oly gyászos csontvázakkal és aggasztó félelmekkel rettent! – Felnagyítódik a rossz, súlya lesz, és az egész embert megszállja.¹³

¹⁰ SZERDAHELY *Estztétikai írásai, I, Aesthetica, i. m.*, 214. – „Tales esse solent ii, qui rem aliquam vehementer adamarunt. Hi enim vero ipsi sibi somnia fingunt, vigilantes somniant, et varias in animo suo visiones patiuntur, eisque simulacris perinde se oblectant, ac si iam tenerent, quae sibi pollicentur: spes credula murem pro leone ostendit. O fallacem hominum spem, fragilemque fortunam, et inanes nostras contentiones!” SZERDAHELY, *Aesthetica, i. m.*, I, 232.

¹¹ „A teljes Gyönyörűség akkor igen hasznos, mikor erőinket és szellemünket bágyadtság keríti hatalmába: mint édes álom révén, úgy újulunk meg a Gyönyörűség által.” SZERDAHELY *Estztétikai írásai, I, Aesthetica, i. m.*, 118. – „Amaenitas omnis tum est utilissima, cum vires, et spiritus lassitudine sunt adfecti: ut dulci somno, ita reparamur Amaenitate” SZERDAHELY, *Aesthetica, i. m.*, I, 317.

¹² „Nem árnyképek vagy álomképek ezek, nem üres és hiábavaló szenvelgések. A nézők a tragédia látán felindulnak, valódi szánalom és együttérzés töri meg szívüket, sírnak, félelem érinti meg lelküket.” (Balogh Piroska fordítása.) – „Non sunt haec umbrae, aut somnia; non sunt vani, et inanes adfectus. Spectatores visa Tragoedia sensibiliter commouentur, vera miseratione franguntur corda, excutuntur lacrimae, timore percillantur animi” SZERDAHELY György Alajos, *Poesis dramatica*, Pest, 1784, 95.

¹³ SZERDAHELY *Estztétikai írásai, I, Aesthetica, i. m.*, 134. – „Artium nostrarum est, suam rebus Magnitudinem, et Sublimitatem tribuere. Si quis Mortem, veluti somnum placidum, aut vitae huius terminum, ac transitum ad alteram proposuerit, nulla in ea erit Magnitudo. Dicam ego Mortem esse violentam naturae humanae dissolutionem; corporis, animaeque angustias, cruciatus, et atrocita tormenta depingam viuaciter; exhibebo illam tamquam somnum sempiternum, et heu quam tetris visionibus,

Ez a koncepció nagyon hasonló módon bukkan fel a Szerdahely írásait nagy becsben tartó Pálóczi Horváth Ádám műveiben is, mint azt Hegedüs Béla részletes elemzése bemutatta.¹⁴ Szerdahely álomkoncepciójának töredékeit sajátos módon egészíti ki saját szépirói gyakorlata: latin nyelvű verseskötetében¹⁵ többször is felhasználja az álommotívumot. Esztétikai műveihez hasonlóan Janus-arcú jelenségként mutatják be az álmot ezek a versek: egyik fontos álomversében, a *Visio nocturnában* (*Éjszakai látomás*) egy égi utazás élményét írja le, amelynek során közel kerülhet Pallashoz és Phoebushoz – a vers zárata pedig a csalódott ébredéssel zárul, amely a költői víziót „somnus erat” minősítéssel az üres, ám vágyott álomképek közé sorolja. Az álom sötét arcát a *Somno gravi, et diuturno Poetam premente* (*Napról napra a költőt nyomasztó álom*) című verse mutatja be talán a leghatásosabban: itt az álom, álmodás a költő létállapotaként tűnik fel, magának a szövegnek a keletkezését is egyfajta álomtevékenységként írja le a szöveg. A nyüzsgő álomképek eluralkodnak a költői személyiségen, és a fantázia ezen uralhatatlan, személyiségromboló támadása ellen Phoebushoz, a költői génusz kiegyensúlyozott, napszerű ragyogását megtestesítő erőhöz fohászkodik a költő, hogy állapotának vessen véget – ámde úgy, hogy tudatosítja az olvasóban is: maga ez a fohász is koordinálhatatlan, rémálomszerű fantáziájának terméke.

Ugyancsak az álomműködés és a képzelőerő működésének analógiájára épülnek azok a részleges utalások is, amelyek Verseghy Ferenc esztétikai vonatkozású munkáiban az álom kapcsán megjelennek. Verseghy írásairól is elmondható, hogy az álomanalógia fontos szerepet tölt be bennük, de nem alakul önállóan kifejtett álomelméletté. Ugyanakkor Verseghy esetében két újabb hatással is számolni kell: egyrészt Johann Georg Sulzer populáresztétikájának a hatásával,¹⁶ másfelől a kantianus álomelmélet hatásával. Két szöveghelyet emelek ki Verseghytől. Az egyik összefoglaló esztétikai munkájának, az *Analytica Institutionum Linguae Hungaricae* harmadik kötetének az *illusio* jelensége kapcsán írott részlete.¹⁷ Az *illusio* Sulzer esztétikai lexikonából a *Täuschung* címszónak felel meg, és a művészi alkotás befogadójának ideális állapotát jelöli.¹⁸ Verseghy leírása szerint:

quam horrendis simulacris, quam funestis laruis, et timoribus quam anxiiis terribilem! – Augescit malum, oneratur, et totum hominem occupat” SZERDAHELY, *Aesthetica*, i. m., I, 368–369.

¹⁴ HEGEDÜS Béla, *Érzékelés, álom, költészet Pálóczi Horváth Ádám az álomról és a fantáziáról = Magyar Arión*, i. m., 125–133.

¹⁵ SZERDAHELY György Alajos, *Silva Parnassi Pannonii*, Buda, 1803. A két idézett vers: *Visio nocturna*, 14; *Somno gravi, et diuturno Poetam premente*, 44.

¹⁶ Részletes bemutatását lásd Johann Georg Sulzer (1720–1779): *Aufklärung zwischen Christian Wolff und David Hume*, hrsg. Frank GRUNERT, Gideon STIENING, Berlin, De Gruyter, 2011.

¹⁷ VERSEGHY Ferenc, *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae*, Buda, 1816–1817, III: *Usus aestheticus linguae hungaricae*, 181–182.

¹⁸ *Täuschung* = Johann Georg SULZER, *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, 1771, hálózati kiadás, <http://www.textlog.de/3000.html> (utolsó megtekintés: 2017. június 26.)

Az Illusio hasonló az álomhoz, és a külső körülmények okozta érzetek és szenvedélyek eltompulását jelenti. Midőn tudniillik csak valamely belső kép(zet)et érzékelünk, amelyhez semmilyen külhatás nem keveredik, ezt a képzetet valóságnak gondoljuk; és így a képzelőerőnk erejével egy másik helyre kerülünk át, mely előttünk megrajzolódik, és személyek közé, akiknek képeit látjuk, és rájuk úgy figyelünk, hogy azon dolgokat, melyek körülöttünk vannak, észre sem vesszük. Az esztétikai folyamatban elég, hogy az érzékek eltompulása akkora, hogy az érzékek valós benyomásait épp felülírja vagy kiegyenlítsé. Ezért midőn a költő és a színész olyan hatásosan hat ránk, hogy képzeink és érzelmeink, melyek külső helyzetünkhöz tartoznak, gyengébbek lesznek azoknál, amelyeket a színpadon nekünk bemutatott szcena kelt, akkor ők elérték azt a fokot, ami a színmű célja szempontjából megkövetelendő.¹⁹

Ez részben megegyezik Sulzer koncepciójával,²⁰ bár a lexikon Täuschung címszavánál először az „Irrtum” (tévedés) kifejezést felelteti meg a jelenségnek, és csak utána hozza az álomanalógiát. Összevetve a Sulzer-szócikkkel, Verseggy látnivalóan erőteljesebben hangsúlyozza, hogy az *illusio* és az álom közötti hasonlóság oka az, hogy mindkét állapotban teljesen háttérbe szorulnak a környezeti ingerek, ezáltal a képzelőerő hatásosabb és kifinomultabb módon működik, mintegy másik világba helyezve a befogadót. Ennek gyakorlati működésére lehet jó példa Verseggy egyik verse, *Az álomban vett tsók*.²¹ A vershelyzet szerint a beszélő elalszik, és álmodni kezd, álmában egy kép festődik elébe képzelete által, Khloé képe, aki megcsókolja őt – „Ammint e’ pertzenésre felsejkenrem – Kutyám volt, a’ ki nyaldogálta képem.” Ez Sulzer álomhasonlatának

¹⁹ „Illusio somnio est similis, atque in omnimoda sensuum et affectionum ab externis circumstantiis provenientium hebetatione constitit. Dum videlicet intimae tantum cujuspiam imaginis conscii sumus, cui nihil eorum admiscuntur, quae foris personam nostram afficiunt, imaginem hanc verum sensum esse putamus; atque sic tandem vi imaginationis nostrae transponitur ad locum, qui nobis adumbratur, et personis, quarum imagines tantum videmus, ita intenti sumus, ut ad ea, quae coram nos sunt, non animadvertamus. In aestheticis sufficit, si hebetatio sensuum tanta sit, ut veras sensuum impressiones superet tantisper, aut saltem aequilibrat. Sic dum Poeta et Comicus tam efficaciter nos afficiunt, ut ideae atque affectiones, quae ad externum statum nostrum spectant, debiliores sint illis, quas in nobis scena in theatro proposita excitat, eum jam illusionis gradum adsequuntur, quem scopus comoediae requirit” VERSEGGY, *Analyticae*, i. m., 181–182. (Balogh Piroska fordítása.)

²⁰ „Die Ursachen der Täuschung in den Träumen, sind offenbar. Sie beruht auf einer gänzlichen Schwächung derjenigen sinnlichen Empfindungen, die uns Vorstellungen von den äußerlichen persönlichen Umständen, in denen wir uns befinden, erwecken. Wenn wir uns bloß innerer Vorstellungen bewußt sind, denen nichts beigemischt ist, das sich auf die Zeit, den Ort und alles, was zu unseren äußerlichen persönlichen Umständen gehört, so kann es nicht anders sein als dass wir die Vorstellungen der Einbildungskraft für wirkliches Gefühl halten; weil gar nichts in den Vorstellungen ist, das uns des Gegenteils versicherte. Wir müssen notwendig uns einbilden, wir seien an dem Orte, in dem uns die Phantasie versetzt hat, wenn wir von dem wirklichen Orte, da wir uns befinden, nichts fühlen; notwendig glauben, dass die Personen, deren Bilder nur in der Einbildungskraft liegen, zugegen seien; wenn unser Auge dann nichts empfindet, das uns des Irrtums überführen könnte. Wenn also gar alles Gefühl unseres äußerlichen Zustandes aufhört und bloße Vorstellungen der Phantasie klar bleiben, so ist die Täuschung vollkommen; ist aber jenes Gefühl bloß schwach, und weniger lebhaft als die Vorstellungen der Phantasie, so ist sie zwar nicht vollkommen, aber doch hinreichend genug, dass wir von den Gegenständen der Phantasie so stark gerührt werden als von wirklichen Eindrücken der Sinnen” SULZER, i. m.

²¹ VERSEGGY Ferenc, *Mi’ a Poézis? És ki az igaz Poéta?*, Buda, 1793, 72–73.

kantiánus kiegészítése, amennyiben Kant a Swedenborg *Egy szellemlátó álmai* című művéről szóló kritikájában épp azt fejtegette, az álomtevékenység a környezeti ingerek letompításával mennyivel élesebbé teszi a képzelőerő munkáját, és ezáltal az álomképek mindig élénkebbek, élettelibbek, mint a valóság képei.²² Ugyanakkor Verseghy egy későbbi művében, a *Tudományos mesterszókönyvben* egy további kanti tételt is átvesz az álom kapcsán. Létrehoz egy szócikket, miszerint „Somnium objective sumtum, álomkép : Traum. A' képzeteknek öszveköttése, a' mennyire nem törvényes, és így nem is tárgyügylő.”²³ Ez egyértelmű átvétel Schmid Kant-szótárából: „Traum somnium ob-jective sumtum; ist eine Verknüpfung von Vorstellungen, sofern sie nicht gesetzmäßig, mit hin auch nicht objectiv ist.”²⁴ Itt az álom és a képzelőerő működése közötti analógia a nem objektív és nem szabálykövető képzettársításon alapul. Ez az álomértelmezés egy másik Verseghy-verssel társítható: *A szenderedő Thirzisre* cíművel.

Estvéli Szelleitek! tsendesben zúgjatok;
Ne énekellyetek Madarkák !
Kis Tsermelyek! tompább morgással follyatok ,
Hogy Thirzist fel ne ébresszétek.
Altasd el őtet, képzelésnek Istene!
Altasd el édes Álmaiddal;
'S ha majd a' mélyebb szunnyadásig elmerül;
Tedd tsendes kézzel nyíltt ölembe.
Itt ő, ha ébren van, legsúlyosb gondgyait,
Magával együtt , elfelejti.
Laurának bár ha képzeltt ápolási közt
Alvása is legédesb lészen.²⁵

Ez a szöveg nem az előbb bemutatott módon működik, ahol az álmodó képzelőereje egy valós érzet alapján épít fel egy fantáziaképet. Itt egy váratlan fordulattal az álmodó/álmodozó beszélő saját álmát, fantáziaképét úgy kívánja megvalósítani, hogy álmai tárgyát álomba szenderíti. A két álom egybejátszása váratlan játék fiktív és imaginárius szintváltásaival, kétszeresen is áthágva az objektivitás szabályait.

Az 1820-as évekre, úgy tűnik, paradigmaváltás következik be a magyarországi álom-diskurzusban és ezen belül az esztétikai kötődésű álomértelmezésekben is. Ez a paradigmaváltás sajátos módon a *Tudományos Gyűjteményben* közölt szövegek révén válik láthatóvá és érintkezik az esztétikatörténettel. Ennek első jele Teleki Józsefnek

²² Immanuel KANT, *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik*, Königsberg, 1766. Elemzése: GANTET, i. m., 457–459.

²³ VERSEGHY Ferenc, *Lexikon Terminorum Technicorum, az az Tudományos Mesterszókönyv*, Buda, 1826, 422.

²⁴ VERSEGHY, *Lexikon Terminorum Technicorum*, i. m., 422. A párhuzamos szócikk: Carl Christian Erhard SCHMID, *Wörterbuch zum leichtern Gebrauch der Kantischen Schriften nebst einer Abhandlung*, Jena, 1798, 527.

²⁵ VERSEGHY, *Mi' a Poézis?*, i. m., 74.

A régi és új költés különbségeiről szóló, poétikai és általános esztétikai kérdéseket is fejtegető értekezésének egyik bekezdése, miszerint:

Az eddig mondottokat egybe vévén, elmondhatjuk a' Görög Költésről egy német tudósnak szavaival: „a' különös és szörnyű a' Görögöknek műveikben, éppen úgy, mint életükben, ellenekre volt. Szabadon, de nem törvénytelenül változtatta által a' Görög művész fantázia vallásbeli hiteket egy esztétiai álommá; ez az álom, mely semmi dogma által sem határozott meg, a' Görög művészség lelkévé lett. Egy fiatal játékoságnak minden kelemei meg voltak benne, de nem *jádziságot* kívánt a' Görög művészségétől. Nem mint egy mesétől, időtöltést, hanem azt óhajtotta: hogy az emberi létel szövevényes állapotját szép formákban érzeményjeink eleibe terjeszse; az ember természeti hajlandóságait jelenvalókká tegye; a' leg kellemetesebbet, a' mi vagyon, magába felvegye; azon kerülhetetlen roszszakkal, melyek az emberiséget nyomják, az esztétiai elmét megbékéltesse; a' lágy elszánást előmozdítsa, 's a' sötét fátyom homályos útaira virágokat hintsen. Azért nem ereszkedik a' Görög Költő a' magunk komor megvisszálásába, hanem vidámon néz a' nagy világba, örülvén önnön erejének, hogy az életet, a' mint vagyon, meghatározott formákba megragadhatja, 's a' természetiség típusát a költői ideálságig felemelheti, a' nélkül hogy fellelgezne.”²⁶

Mint ebből a szövegrészletből világosan látszik, Teleki József a Magyarországon igen népszerű göttingeni esztétikaprofesszor, Friedrich Bouterwek gondolatmenetének egy részletére építi fel a „rég költés”-ről szóló koncepcióját.²⁷ Ennek középpontjában a szabad költői fantázia áll, amely a játékosságot és a bájt az emberi élet értelmét célzó, metafizikai távlatú hittel összekapcsolva „esztétiai álom” teremt, amely a görög művészet lelke, mozgatóereje lesz. Az álom ebben az értelmezésben három emberi képesség, a fantázia, a hit és a játékosság együttműködéséből formálódó teremtmény, amely érzéinket uralma alá vonja (ezért „esztétiai”). Ezt a koncepciót variálja és szembesíti majd Berzsenyi Dániel a korábbi álom-értelmezésekkel a *Poétai Harmonistika* egyik fogalmazványában:

²⁶ TELEKI József, *A régi és új költés különbségeiről*, Tudományos Gyűjtemény, 1818, 2. sz., 48–73, itt: 59–60.

²⁷ Az idézett részlet szabad fordítás Friedrich Bouterwek kötetéből, *Bouterwek's Aesthetik*, Wien–Prag, 1807, 206–207: „Das Seltsame und Ungeheure war den Griechen in der Kunst wie im Leben zuwider. Frei, aber nicht gesetzlos, bildete die griechische Künstlerphantasie den religiösen Glauben zu einem ästhetischen Traume aus. Dieser Traum, den keine Dogmatik beschränkte, wurde die Seele der griechischen Kunst. Er hatte alle Reize eines jugendlichen Spiels; aber es war nichts weniger, als ein bloßes Spiel, was der Grieche von seiner schönen Kunst verlangte. Sie sollte ihm nicht, wie ein Märchen, die Zeit verkürzen, sondern das wirkliche Räthsel des menschlichen Daseyns in schönen Formen versinnlichen; die natürlichsten Verhältnisse der Menschheit vergegenwärtigen; das Anmuthigste, was das Leben hat, in sich aufnehmen; Verstand, Verdienst und jede Vortrefflichkeit ehren; selbst mit dem unvermeidlichen Uebel, das die Menschheit drückt, das trauernde Gemüth ästhetisch aussöhnen; vor zügelich eine sanfte Resignation befördern, und die Wege des dunkeln Schicksals mit Blumen betreuen. Darum versenkte sich der griechische Künstlergeist in keiner düstern Betrachtung seiner selbst. Er blickte heiter in die Welt, freute sich seiner Kraft, das Leben, wie es ist, in den bestimmtesten Formen zu ergreifen, steigerte den Typus der reinen Natürlichkeit zur ästhetischen Idealität, und schwelgte im Kunstgefühl, ohne zu schwärmen.”

A Poéta szintugy tudja mint a Philosophus hogy az emberi élet, Pindarus szerint, csak egy árnyék álma; de midőn a hideg Philosophus ezen árnyékálmát majd fölriasztani majd nyugodalmas álmomá igyekszik tenni; akkor a költészi böltéség tovább megy és azt vidám nyugalma álmomá kívánja emelni; mert ezt látja legszebb lélekszínnek, s néki a legfőbb tzel és igaz sem egyéb mint a szépnek és jónak egyesülete, ez pedig a görög Ideálokon lebegő vidám nyugalom, és ez a költészi Philosophiának főztélja.²⁸

A görögös álommetafora mögött jól tetten érhető egy kultúrtörténeti vágy a hajdani aranykor iránt, amennyiben e három képesség (fantázia, hit, játék) vagy a szép-jó-igaz platonikus hármásának harmóniája álomszerű idealításban valósult meg az ókori görög költészetben (pontosabban ennek winckelmannianus képében). Ez Creuzer álomelméletének erőteljes hatására vall, aki a görög kultúra szimbolikája és az álom-szimbolika között erőteljes párhuzamot épít ki, komoly kultúrtörténeti háttérrel.²⁹ Az is jól látszik a kiemelt idézetből, hogy ebben a harmóniában különleges hangsúly esik a szabadságra.

Az az álomfogalom, amely itt körvonalazódni látszott, ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain immár önálló álomelmélet formájában teljesedett ki. Gaál Györgynek a Voigt Vilmos által felfedezett álomelméletéről van szó, amelynek egyik részét a szerző németül is megjelentette, ugyanakkor közvetlen külföldi szakirodalmi forrást ez esetben egyelőre nem sikerült kimutatni.³⁰ Gaál György hosszú tanulmánya egyrészt részletesen feltárja az álom kultúrtörténeti-mitológiai hátterét, szinte teljes egészében a görög mitológiára alapozva. Kultúrtörténeti példákon keresztül vezeti fel az álomértelmezés különféle lehetőségeit, amelyek sokszor végtelenen ellentmondanak egymásnak. Az egyik véglet az álmat az önfeladással, végső soron a halállal azonosítók exemplumai, többek között az alvást mindenáron kerülni akaró Nagy Sándor vagy Proxagoras története. A másik véglet az álmat az alkotói önkiteljesedéssel, a fokozott fantáziaműködéssel azonosító értelmezés, amelyre számos példát hoz Gaál, álmukban költő költők és festő festők sorát. Ennek mentén artikulálódik a Telekinél is látott álom-szabadság metaforikus azonosítása, melyet legszebben talán a vadászsólyom idomításának története illusztrál, mely egyszersmind az értekezés záró bekezdése is:

Tudniillik, felakasztatik egy fa abrants madzagon a' szoba padlására, 's a' madár arra feltétetik. Mihelyt észreveszik, hogy alvásra szemeit behunja, megtaszítják az abrantsot: ez ide 's tova mozog, 's ' sólyom kénytelen körmeivel erősen kapaszkodni, hogy le ne essék, 's e' szerint ébren kell maradnia. Ezen munka mellett két három vadász felváltja egymást, 's addig folytatják, hogy a' madár három nap, és három éjjel egy szempillantást se alhatik. Azon időtől fogva

²⁸ BERZSENYI Dániel, *A Poétai harmonistika 2. fogalmazványa: Költészeti Philosophia* = BERZSENYI Dániel *Prózai munkái*, kiad. FÓRIZS Gergely, Bp., Editio Princeps, 2011, 319.

²⁹ Georg Friedrich Creuzer vonatkozó műve: *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen*, Leipzig, 1810–1812.

³⁰ „Gaal majd száz forrásidézetéből is csak tucatnyi származik a *Museum des Wundervollen* köteteiből, a *Phi-losophia curiosa Eusebii* hasábjairól, vagy éppen egy »De natura Noctambulorum« című értekezésből. A többi hivatkozás a klasszikus auktorokra, történetírókra, a Biblia könyveire, vallásos művekre történik” VOIGT, i. m., 60.

úgy látszik, hogy a' madár, az előbbeni időnek emlékezetét, a' szabadsághoz való szeretetét 's azon hajlandóságát, hogy azt megszökés által vissza szerezze, elvesztette. Véghetetlen nagy változásnak kellett tehát vele az erőltetett hosszas álmatlanság által végbe menni. A' vadász ezentúl már bátran hordhatja a' szabad levegő alatt kezén, szabadon elrepíttetheti, 's meg-lehet győződve, hogy vissza tér.³¹

Egészen más irányból közelít az álomproblémához Nyíry István, a Sárospataki Refomátus Gimnázium tanára. Az *álom' philosophiája* címmel jelent meg 1836-ban, a *Tudománýtárban* egy hosszú, 51 oldalas értekezése,³² amely természetfilozófiai alapokból kiindulva, biológiai-fiziológiai szempontból közelítve írja le az álomműködés hátterét és módozatait, a könnyű álomtól egészen az alvajárás problematikájáig. Az álomtipológia alapja részint Oken orvosi-biológiai elmélete az idegrendszer működéséről,³³ részint pedig a Kölcsey Ferenc ide kapcsolódó írásaiból is ismert Karl Ferdinand Kluge *Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel* kötete,³⁴ amelynek az alvajárást (somniaambulismus) illető fejtegetései is a magnetista hagyományhoz kapcsolódnak. Ez nemcsak azért érdekes, mert eddig a magnetizmus magyarországi hagyományát tárgyaló tanulmányok³⁵ nem számoltak Nyíry István munkájával. Érdekes azért is, mert Nyíry az álomműködés problematikáját és jelenségeit egy általánosabb természetfilozófiai és lélektani alapvetésre építi fel. Így válik lehetővé az, hogy felelevenítse az álomproblematika összefüggését a lélek halhatatlanságának filozófiai-antropológiai vizsgálatával. Másrészt viszont ez a schellingianus természetfilozófiai és lélektani alap médiumként, közös háttérként jelenik meg Nyíry álomtana és az általa vallott esztétikai nézetek³⁶ között. A *tapasztalati lélekismeretből lehozott széptudomány* című, két évvel korábban közölt tanulmányában ugyanis, mint magából a címből is kitűnik, lényegében ugyanazon antropológiai alapvetésre építi fel az esztétikát (sokat hivatkozva és kölcsönözve Schedius Lajos János esztétikaelméletéből),³⁷ mint az 1836-os tanulmányában kifejtett oneirológiát. Mindkét fejtegetésben alapfogalomként funkcionál az anyag és az erő organikus együttműködése, antropológiai szempontból pedig az alábbi alarendszer áll a két szöveg mögött:

³¹ GAÁL, i. m., 34–35.

³² NYÍRY István, *Az álom' philosophiája*, Tudománýtár, 1836, 1. sz., 1–54.

³³ LORENZ OKEN, *Lehrbuch der Naturphilosophie*, Jena, 1809–1811.

³⁴ KARL FERDINAND KLUGE, *Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel*, Bécs, 1815. Kölcsey műveiben játszott szerepéről lásd JÁSZBERÉNYI József, *Kontextusok Kölcsey Ferenc magnetista tematikájú műveihez*, ItK, 105(2001), 3–4. sz., 373–396.

³⁵ JÁSZBERÉNYI, i. m.; TARJÁNYI Eszter, *A szellem örvényében: A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*, Bp., Universitas, 2002.

³⁶ NYÍRY István, *A tapasztalati lélekismeretből lehozott széptudomány*, Tudománýtár, 1834, 1. sz., 162–182.

³⁷ A tanulmány első fele SCHEDIUS Lajos János, *Principia Philocaliae seu doctrina pulchri*, Pest, 1828. című művének alapszókincsét és tartalmát kísérli meg magyarul visszaadni.

Életkorok	Tehetségek		
	Belső	Középső	Külső
Állati, kisded, érzési	Érzelés vagy érzés = az érzés' belső pusztja felfogása	Nézés (Anschauung)	Ösztön (Instinctus)
Gyermeki, önérzési	Előterjesztés (Repraesentatio)	Képzés (Imaginatio)	Érzővágy (Appetitus sensitivus)
Ifjúi, önismeret kora	Értelem (Intellectus)	Érzedelem (Sentimentalitas).	Érzelem, vonszalom (propensio)
Megleltkor = önigazgatású (Autonomica)	Okosság (Ratio) felsőbb értelem	Lelkesedet (Ideal)	Akarat
Öregkor	Lelkiismeret.	Magasztalt látás (visio exaltata)	Hit

Nyíry István esztétikájának és oneirológiájának antropológiai alaprendszere³⁸

Látnivaló, hogy ebben a paradigmában esztétika és álomtan egyfelől közelebb, másfelől távolabb kerülnek egymástól. Az álomműködés leválasztódik a „képzés”, azaz a fantázia működéséről, megszűnik az eddigi diskurzusokban kiépülő álom-fikció párhuzam, az alvás külön idegrendszeri folyamatként ábrázolódik. Ugyanakkor az álomműködés leírásának központi eleme lesz az akarat és az „önérzés”, ami viszont meg fogja erősíteni a korábban csak mellékszálként felbukkanó álom-halál párhuzamot.

A fenti paradoxont oldja fel, és juttatja álom és esztétikum kapcsolatát új szintre Greguss Ágost interpretációja. Fontos megemlíteni, hogy a pesti egyetem esztétika-professzoraként ismertté váló Greguss pályája kezdetén írja egyetlen összefoglaló rendszerszerű esztétikáját,³⁹ a továbbiakban – jól érzékelve a kortárs európai szellemi folyamatokat – nem esztétikai rendszerekben, hanem esztétikai problémákban gondolkodik, amelyeket esszéikben fejt ki és kapcsol össze társtudományi diskurzusokkal. Olvashatunk tőle divattörténetbe burkolt esztétikát éppúgy, mint pszichológiai alapozású esztétikát.⁴⁰ Ezen esszék sorába illeszkedik az *Alvás és álom* című, két nagyobb részre osztott írása.⁴¹ Amint a cím is mutatja, a magyarországi szakirodalomban Greguss az első, aki következetesen és koncepciózusan elválasztja egymástól az alvás és az álmodás/álom jelenségeit. Az első rész lényegében az alvás meghatározása és jellemzése körül forog, és számos tekintetben épít a Nyíry által leírtakra. E minket kevésbé érdeklő fejezet alaptételét jól összefoglalja az alábbi idézet: „»A teremtés

³⁸ NYÍRY, *A tapasztalati lélekismeretből...*, i. m., 165.

³⁹ GREGUSS Ágost, *A szépszézt alapvonalai*, Pest, 1849.

⁴⁰ GREGUSS Ágost, *Elmefuttatás a szakállról*, Új Magyar Múzeum, 1853, 1. sz., 245–250.; *Az emlékezetéről* (1856) = GREGUSS Ágost *Tanulmányai*, II, Pest, Ráth, 1872, 356–380; *A fájdalomról* (1862) = GREGUSS Ágost *Tanulmányai*, II, i. m., 387–396.

⁴¹ GREGUSS Ágost, *Alvás és álom* (1855) = GREGUSS Ágost *Tanulmányai*, i. m., 299–355.

remeke« – mondja szépen Lichtenberg – kénytelen olykor növényynyé lenni hogy néhány óráig valóban a teremtes remeke lehessen.«⁴² A szöveg a továbbiakban az állatvilágra jellemző idegrendszeri sajátosságokból kiindulva jut el arra a következtetésre, miszerint „bekövetkezik az az állapot is hogy az érzéki és lelki életnek alapul szolgáló összes idegrendszerünk elfárad, s ekkor a kipihenésnek is teljesnek, egyetemesnek kell lenni. E teljes nyugalom pedig, ez egyetemes kipihenés az alvás melyben ideiglen megszűnik vagy legalább tetemesen csökken az érzéki fogékonyság s az önkéntes kihatás működése».⁴³ A fejtegetés végén Greguss is kitér a halál-álom párhuzam problémájára, amelyet képzőművészeti ábrázolásokra hivatkozva és Arany-verssel illusztrálva erősít meg, egy sajátos, teológiai esztétikai koncepcióra futtatva ki azt:

Halál és születés tulajdonkép egyet jelentenek. Midőn a gyermek megszületik, mint embryo meghalt, s egészen új életre serken mely előbbeni, növényyszerű életéhez úgy viszonylik mint éberség az alváshoz. Ne tekintsük-e tehát a halált is újabb születésnek? oly átmenetnek melyben megszűnünk ugyan a föld embryoi lenni, s mint ily embryok meg is halunk, de melyben ismét magasabb, tökéletesebb élet köre nyílik meg számunkra, oly életet, mely a mostanihoz – mint álomhoz – képest szintűgy fog állani mint az éber lét az alváshoz.⁴⁴

Ennél is érdekesebb azonban az esszé második része. Azáltal ugyanis, hogy Greguss különválasztja az alvást és az álmot, lehetővé válik a fantázia-diskurzus visszacsempézése az álomtematika mentén. Az álomértelmezés kiindulópontja Greguss írásában álom és illúzió/fikció már korábbról ismert azonosítása, mégpedig egy igen költői passzusban:

Mondhatni Kanttal hogy az álom önkéntelen költés. Álomban a lélek mintegy' ketté válik: egyik fele cselekvőleg, de öntudatlanul viseli magát, és alkot; másik fele szenvedőleg, de némi öntudattal viseli magát, és néz. Álmainknak tehát szerzői és nézői vagyunk egyszerre; de azokat nem ismerjük el saját alkotásunknak. Minden emberben, mondja Schubert, van egy lappangó költő; és Strauss helyesen jegyzi meg hogy e lappangó költőnek alkotásai (akár rendes álmainkban akár látomásokban és rögeszmékben) gyakran következetesebbek mint azok melyeket a tisztán eszmélő, éber költő megteremt. Ennek oka egy részről az hogy az álmodót ösztöne vakon ugyan, de biztos irányban vezeti, míg az eszmélőt az ész válogatásai erre-arra terelgetik; más részről az hogy a költői alkotáshoz oly multhatatlanul megkivántató s oly erőfeszítést igénylő tárgylagosítás minden nehézség nélkül, önmagától megvan az álomban mely a lelket két felé választván, maga előtt tökéletesen tárgylagosítja. Abból hogy e meghasonlott lélek alkotásai mint valódi tárgyak és pedig a jelenben tűnnek föl, következik hogy álmainkban nem annyira lyrikus vagy epikus, de kiválólag drámai költők vagyunk. Álmaink – az álomtökély legfelső fokán – mindig szeszélyes drámák melyekben ugyan többnyire magunk is játszunk, de melyekben mégis inkább másokat beszéltetünk és működtetünk mint magunkat. Magunk jobbadán csak nézők szeretünk maradni, mert lelkünknek cselekvő és szenvedő részre szakadásánál fogva könnyebben esik magunkon kívül helyezniünk mind azt a mit történetünk mint magunkat is e történetek közé sodortatnunk. Ha ez utóbbi eset mind a mellett előfordul, ha t. i. az álomképek saját énünkkel kezdenek

⁴² GREGUSS Ágost, *Alvás és álom*, i. m., 301.

⁴³ GREGUSS Ágost, *Alvás és álom*, i. m., 306.

⁴⁴ GREGUSS Ágost, *Alvás és álom*, i. m., 320.

összeolvadni, rend szerint közel van az álom fölbomlása: mert az önleges és tárgylagos sarkak közeledvén egy máshoz, a meg hasonlott lélek ismét egygyé kezd egészülni, és ekkor – nem bírván az álom zavarai ből kibontakozni – vagy fölébredünk vagy pedig álmotlan alvásba süllyedünk vissza.⁴⁵

Az álom tehát olyan sajátos állapot, amelyben az esztétikai folyamat mindkét oldala, az alkotói és a befogadói, egyszerre van jelen, és lévén ösztönök vezérelte folyamat, voltaképp a minden emberben benne rejtőző esztétikai szférát hozza napvilágra. Másfelől Greguss esszéje azt is bemutatja, mintegy megelőlegezve Freud fejtegetéseit az álmunka torzító mechanizmusairól, milyen módon alakítja át és teszi önmaga torzképévé a szubjektum tapasztalat- és képzetvilágát az álombeli megjelenítés.⁴⁶ A továbbiakban Greguss kitér arra, hogy az álmodás ennek következtében nemcsak alvó állapotban lehetséges, illetve eluralkodása a szubjektumon súlyos, kóros állapotokat idézhet elő. Emlékeztet ez az üres álmképek veszélyére, amely már Szerdahelynél is megjelent, de itt nem annyira identitásvesztésként, sokkal inkább identitásválságként jelenik meg. Fontos tétele ugyanis az esszének, hogy az álmunka és az életbeli valós aktivitás fordított arányban viszonylik egymáshoz: a tevékeny ember keveset álmodik, a passzív ellenben álmai fogja, mint olyan jelenségé, amely pozitív és negatív vágyait egyaránt képes teljesíteni. Így az esszé sajátos módon sokkal inkább szól a fikció, illúzió és fantázia veszélyeiről, semmint annak előnyeiről.

Visszatekintve a magyar esztétikai írások 18. század végén alakuló, a 19. század közepére részletesen kibomló álomértelmezéseire, úgy tűnik, a fenti megállapítás a magyarországi álomdiskurzus egészére igaz. Megjelenik ugyan ebben a diskurzusban álom és képzelőerő, vagy fantázia kapcsolata, ennek alkotást megtermékenyítő potenciája, illetve az álom jelenségének kultúrtörténeti távlatokra támaszkodó, idealizáló felfogása. Ugyanakkor mindvégig erőteljesen jelen van az álomnak mint az identitásvesztés lehetőségének, szélsőséges esetben az identitás felszámolódásának esztétikai megtestesítője. Álmodni veszélyes, az álom veszélyezteti a személyiség evilági kiteljesedését, álmodni annyi, mint a nemlét határmezsgyéjén járni. Ezen szövegek felől nézve az olvasó talán rétegzettebben és kevésbé meglepetten tekint azon dilemmákra és álomértelmezésekre, amelyeket Arany János Csóri vajdája, Madách Ádámja, Arany László délibábálmodója vagy Asbóth álmodó hőse reprezentál a századvég felé közeledve.

⁴⁵ GREGUSS Ágost, *Alvás és álom*, i. m., 334.

⁴⁶ GREGUSS Ágost, *Alvás és álom*, i. m., 344–346.